

Rytina, *Litevský zubr* z knihy
J. von Brinckena
La Forêt Impériale de Bialowieza,
1828.

Představte si mladého Poláka v Michelangelově Římě, střízlivě oděného do čapky učence, avšak vykračujícího si v kabátě až na zem, lemovaném sobolí kožešinou,

a v botách nad kolena, oblíbených u polské šlechty. Tento oděv měl svědčit o jejím původu ve starém válečnickém kmeni od řek a lesů severovýchodní Evropy, který Tacitus identifikoval jako „Sarmaty“.² Avšak zatímco tento římský historik bagatelizoval Sarmaty jako téměř lesní bandity, vyznačující se „úžasnou divokostí“ a žijící „na vozech a na koních“, polští renesanční kronikáři-historikové z nich činí jezdeckou šlechtu, jež si byla vzájemně mezi sebou rovna a cizími národy nepodmanitelná. Je pravda, že jeden z těchto raných národních mýtů považoval jejich původ za poněkud usedlejší a trval na tom, že mezi řekami Něman, Visla a Bug vždy žili západní Slované. „Sarmatský kroj“ zaznamenaný na raných polských portrétech, vyznačující se především kůží a kožešinou, ale pravděpodobně naznačuje skutečnou pravdu – jejich původ leží v nomádských kmenech ze severních Karpat.³ Možná, že náš učenec Hussowski také směle nosil dlouhé kníry, jaké bylo možné vidět u jeho krajanů, neboť byl, koneckonců, synem vrchního lovcího. Přestože byl skromného původu, bylo mu dopřáno bohatého humanistického vzdělání, jež zahrnovalo duchovní nauku i klasické předměty, na Jagellonské univerzitě v Krakově, a to v dobách její největší slávy. Někdy před rokem 1520 zavítal do Říma s družinou Erasma Ciolka, biskupa z Polocku, doslova nejvýchodnější diecéze římské církve.⁴ A právě zde onen slibný mladý lovec-básník sepsal první a vlastně jedinou plnohodnotnou ódu na litevského zubra *Carmen de Statura, Feritate ac Venatione Bisontis*, tisíc sedmdesát řádků plných těch nejnabubřelejších latinských veršů.

Přestože dnes máme k dispozici pouze zlomkovité informace, zdá se, že Hussowski, jehož jméno bychom nyní měli s ohledem na důstojnost naturalizovaného Římana překládat jako Nicolaus Hussovianus, složil tuto báseň výslovně pro papeže Lva X., o němž bylo známo, že je vášnivým lovcem. K jejímu vzniku jistě také přispěl tehdejší obrovský zájem o exotická zvířata, který

byl ještě přiživován objevitelskými cestami a celými náklady nosorožců, tapírů a poskakujících opic, jež směřovaly do Říma a na jiné evropské dvory.

Hussovianus na rozdíl od hlasatelů tropické exotiky oslavoval přírodu severských lesů – kolosální nádheru zubra, zvířete skytských pouští, nahoře s drobnými kadeřemi, dole střapatého. Je obrovská škoda, že mu nebyla dopřána příležitost formálního přednesu této básně před papežem, při němž by mohl zpěvnost této ódy na zubra podmalovat svým polským přízvukem:

„*Barba riget late pendentibus horrida villis,
lumina terrorum plena furore rubent
terribilisque iubae collo funduntur in armos
et genua et frontem et pectoris ima tegunt.*“⁵

„*Vousy štětinaté v chomáčích střapatých visící,
oči jeho vztekem rudým přestrašlivě zářící
a hřívá hrozivá z krku jeho dolů padající
a přikrývající ramena i kolena i hrud.*“

Lev X. však zemřel v prosinci 1521 a nový papež, Holanďan Hadrián VI., měl zřejmě ke kopytníkům poněkud konvenčněji pastorální postoj. V každém případě byl Hussovianus zřejmě zklamán a publikování své velké zubří ódy, nově dedikované polské královně Boně, se dočkal až po svém návratu do Krakova roku 1523, kdy ji v osmerkovém vydání vytiskla Bibliotheca Zalusciana.

Je to zvláštní a podivuhodné dílo v každém ohledu – výstřední i učené, vědecké i fantastické, velebné i prostořeké. Přestože Hussovianus složil příslušný hold autorům, jako byli Aristotelés a Plinius, kteří toto zvíře identifikovali již před ním, jako úzkostlivý humanista zároveň s gustem poopravil chyby a omyly svých předchůdců. Skutečný zubr nebyl onen střapatý, ohřivený *bonus*, jak ho popisoval Aristoteles, jenž dlí na hranicích Makedonie, jehož kůže „rozprostřena pokryje jídelnu o sedmi místech u stolu“, jenž přivádí na svět mladé za vysokou hradbou hnoje, brání se hojným vyměšováním jedovatého trusu, který poté kope po útočnicích (malba Roelanta Saveryho z roku 1610 věrněji zachycuje právě tuto obrannou taktiku zvířete než jeho skutečnou anatomii).⁶ Nebyl to ani divoký „pratur“ či „uroxen“, jak jej nazýval Caesar, tvor potulující se nekonečným Hercynským lesem Germánie, jehož zabíjením se podle jeho představ „jinoši otužují a tím druhem myslivosti se cvičí“. ⁷ Jiní středověcí a renesanční kronikáři jako německý Conrad Celtis popisovali *belua vasta* (obrovskou oblu-

du) se „zářivým okem“ a „rohy dovnitř zatočenými“.⁸ Avšak žádný spisovatel před Hussovianem nepodal tak vyčerpávající anatomický popis – od hlavy, poněkud připomínající zestárlého lva, po střapatý ocas, který zvíře vztyčí do vodorovné polohy, kdykoli je vystrašeno či drážděno. Dále popisuje jeho zvyky týkající se potravy a říje, jeho dlouhověkost (samec se dožívá přibližně čtyřiceti let), jeho pověstný rtuťovitý temperament a fenomenální rychlost a sílu jeho útoku. Hussovianus svůj výčet uzavírá dlouhým oddílem, věnovaným tradicím velkých lovců na zubry, kterým holdovali polští vladaři, při nichž tisíce olivrejovaných honců naháněly zvířata do připravené ohrady, kde je královští lovci odpravovali na onen svět před otevřenými stany plnými aplaudujícího obecnictva, za zvuku loveckého rohu.

De Bisonte bylo dílo nejen přírodopisně-historické, ale také etnografické. Hussovianus se snažil toto strašlivé zvíře představit jako symbol hrdinné houževnatosti své domoviny a krajiny. Již v prvním století Plinius zmiňuje, že zubr se tváří v tvář kolonizaci stáhl do hlubin nezměrných Hercynských lesů, které tvoří východní hranici mezi starou „Germánií“ a neznámou a nepodmaněnou barbarskou divočinou Skytů. Nyní, jak tvrdí Hussowski, se zubr nacházel pouze v litevském lese „a na žádném jiném místě světa“. Přežití starověkého zubra v pralesích polsko-litevského království jakoby naznačovalo, že tato země byla vyvolena historií a osudem. Báseň Mikołaje Hussowského, jenž se horlivě snažil vystupovat v Římě jako učený a zbožný Hussovianus, předsta-

Roeland Savery,
Zubr napadený psy,
1610.

vitel skutečné polsko-katolické renesance, ve skutečnosti oslavovala nezkrotnost litevského lesního světa.

Tento paradox lze vysvětlit obdobím v polské historii, v němž Hussowski psal. Po jedno a půl století vládla Polsku litevská dynastie Jagellonců. Roku 1386 se Jagiełło, poslední pohanský litevský velkokníže, oženil s dvanáctiletou Jadwigou z Anjou a obě země se spojily v čerstvě pokřtěném království. A přestože Litva i Polsko si v tomto spojení zachovaly svou vlastní identitu, první generace historiků-kronikářů v 16. století přirozeně obohatila prapůvodní historii a geografii nížinatého Polska o zalesněný svět litevské válečnické aristokracie.

Zubr byl pro litevsko-polský kult rytířství stejně důležitý jako býk pro španělskou válečnickou kastu na opačně položené výspě křesťanství.⁹ Byl to tunový fenomén ztělesňující primitivní dravost pohraniční divočiny. „Zde, v nejdívčejších lesích Litevska,“ napsal Hussowski, opakuje slova z *De animalia* Alberta Velikého, „se nachází zvíře tak velké, že se mezi jeho dvěma rohy mohou posadit tři muži,“ zvíře divokosti tak hrozivé, že nemá obdoby, s chlupatým lalokem visícím mu z hrdla, s břichem až k zemi, s krátkou, ale drsnou hřívou a bradkou, s obrovským svalnatým hrbem na zádech, s odulým, růžovomodrým jazykem, s černýma očima se zvláštními, kosými zornicemi, posazenými v černé nebo tmavě rudé rohovce, s úděsným troubením, kterým se ve stádu vzájemně upozorňují na nebezpečí, s pozoruhodnou silou, kterou dvě z těchto zvířat projevila, když při lovu krále Alexandra na počátku 16. století vtrhla do stanu, v němž pobývala jeho žena Helena se svými dvořany, celou stavbu zbořila a královnu málem zabila.¹⁰

V Hussowského díle, opírajícím se o polskou znalost zubrů (i v mnoha dalších studiích, jež v novém století následovaly), stejně jako v díle rytíře Zikmunda von Herberstein, rakouského velvyslance v Moskvě,¹¹ bylo zvíře popisováno jako zázračná relikvie z předspolečenské, snad i předhistorické minulosti, ze světa lesních kmenů lovců a sběračů, relikvie děsivá i obdivuhodná zároveň. Zubr se stal talismanem přežití, neboť se zdálo, že dokud tu bude zvíře a les, v němž žije, země si zachová svou vojenskou sílu. Jeho čirá zvířeckost byla využívána při zkouškách síly a spravedlnosti. Zvíře hrálo svou roli v nejrůznějších ordálech u „primitivních“ dvorů, jako například v jednom případě z 15. století, kdy litevský vladař Zikmund Veliký potrestal zločince u svého dvora tím, že jej oděl do jásavě rudé látky a nechal jej roztrhat na kusy rozzuřeným zubrem. A chrabrost prokázaná při lovech na zubry se stala součástí mnoha legend o všech vladařích, kterým se dařilo bránit pohraničí před

Teutony ze západu a Tatary z východu. Vladař Vitold prý s oblibou místo válečnického cvičení lovil holýma rukama mladé zubry a jeho bratranec, král, jenž byl po svém obrácení na křesťanství znám jako Vladislav Jagiełło, prý před svou spasitelskou bitvou s řádem německých rytířů u Grunwaldu odjel lovit zubry na loveckou chatu v Białowieži, doslova v Bílé věži, odkud potom po řece Narew poslal vory naložené horami zabíjených zvířat, jež poskytly dostatek uzeneho masa a kožených štítů pro jeho armádu. Nejdříve zabijte zubra, potom Němce.

Hrdinná divokost rozdrážděného zvířete (v literatuře je často užíváno latinského termínu *belua* neboli „zrůda“) se stala zosobněním rozlehlosti, temnoty a neproniknutelnosti jeho původního životního prostředí. To, že žije spíše v hlubokém lese a v malých „rodinách“ než na otevřených pastvinách a ve velkých, pomalu se sunoucích stádech, mělo při vytváření legend o zubrech svůj význam. Zubři si získali pověst záhadných, nevypočitatelných zvířat – klidných, pokud nejsou podrážděna, plachých, pokud na ně není útočeno, a smrtelně nebezpečných, pokud jsou rozzuřena. Zkrátka, mají mnoho společného s ostatními tvory lesní literatury a příběhů, s psanci a partyzány, kteří měli sehrát v romantických dějinách polského odboje významnou roli. Tito lidé přežili národní katastrofy 19. a 20. století právě díky tomu, že se ukryli v království zubra, v hlubinách pralesa, kde našli azyl, útěchu a víru, že se budou moci vrátit zpět.

Po dvě staletí se Velké Polsko mohlo chlubit, že je teritoriálně nejrozsáhlejší, i když v žádném případě nikoli institucionálně nejsilnějším státem v Evropě. Do konce 17. století profitovalo ze slabosti svých sousedů: Moskva na východě teprve dozrávala a vládl v ní chaos, německé státy na západě a Čechy na jihu byly rozervány a vydlidněny zničujícími náboženskými válkami. Polsko zaujímalo neurčitý prostor mezi nimi a pyšnilo se svou nesoudržností. Její aristokracie a nižší šlechta (*szlachta*) prodávaly své obrovské úrody obilí vytrhalým holandským obchodníkům, kteří přijížděli do Gdaňsku a Klajpedy a stavěli na odiv (měli pro to dobrý důvod) kusy zlata ve svých vozech, jež bohatě stačily uspokojit i tu nejgrandióznější touhu po okázalosti sarmatské aristokracie. V krajině východně a jižně od Varšavy či mezi poli a lučinami, které byly vymýceny z litevských lesů, začaly růst květnaté barokní zámky a geometricky řešené parky. Dynastie bohatých lesních baronů, Radziwiłłů, Lubomirských, Ogińských, Potockých, Tarnowských, Zamowských, jež si stavěly tato sídla, se stále považovaly za svobodnou a nezávislou jezdeckou třídu, za něco zcela jiného a něco více, než byli hejskové, kteří byli rozprášeni u Versailles a Whitehallu.¹² Svými hlasy volili panovníka a nebylo možné schválit žádný

zákon, pokud byl jen jeden z nich nesouhlasil, což bylo naprosté unikum v celé barokní Evropě. Třebaže šlo o bizarní anomálii, mezi ostatními státy, řízenými stále více byrokratizovanými centralizovanými institucemi, byla tato „polská anarchie“ zcela v souladu s tím, jak sama sebe vnímala polská šlechta – jako jakousi kultivovanější formu válečnických hord. A když v září 1683 jejich král, Jan Sobieski, vedl katolická vojska, jež osvobodila Vídeň od tureckého obléhání, zdálo se, že je tím kult feudálního jízdního mužstva dokonale obhájen.

Vrcholným okamžikem bitvy byl střemhlavý útok polských husarů, kteří se vyhrnuli z vídeňských lesů na tábor tureckého sultána a jeho velkovezíra. Pochopitelně rozradostněný král napsal své ženě o zástupu tří set tisíc Turků, který nejméně čtyřikrát převyšoval jeho vlastní vojsko. Jelikož turecká armáda zahrnovala také tatarskou jízdu, lze Sobieskému přiznat, že zachránil křesťanskou Evropu před pohanskou hordou, jejíž barbarství bylo podle něj dokonale dokládáno svévolným masakrováním „zástupu nevinného rakouského obyvatelstva“, nemluvě o pštrosovi uloupeném z císařova habsburského zvěřince.

Přestože vítězství u Vidně bylo velkolepé, znamenalo nikoli potvrzení polsko-litevského rytířstva, nýbrž naopak jeho konec. Litevský vladař Sapiieha ve skutečnosti přispěchal se svou jízdou až poté, co byla bitva vybojována, a krátce nato s ní odtáhl na další výpravy plné bezuzdného plenění. Sobieski pokračoval v dalších válkách s Turky, jeho moc doma však slábla, až se nakonec uchýlil na odpočinek do malého elegantního paláce, který si postavil ve Wilanówě nedaleko Varšavy. Se svým geometricky řešeným parkem a grandiózní sbírkou obrazů a soch se stal vzorem pro barokní zámky, které se v 18. století v Polsku rychle dostávaly do módy.

Přestože co do manýrů a sídel začala polská šlechta napodobovat své západní protějšky, na svých loveckých chatách stále podléhala iluzi, že v jejich žilách koluje sarmatská krev, že jsou důstojnými dědici válečníků, kteří zdolali německé rytíře, tatarské hordy a turecké janičáře. Vrchní lovčí se ve skutečnosti honosili naprostým ignorováním stále složitějších pravidel a nařízení, jimiž byl podřizován lov v západní Evropě. Naopak, jak se zmiňuje baron von Brincken, zvyklosti v krvavých sportech zde zůstávaly na neomluvitelně primitivní úrovni: „Lovec pronásleduje svou kořist, aniž by se řídil jakýmikoli pravidly, a jeho vybavení se skládá výlučně z pušky, již nabíjí podle vlastní libosti broky či kulemi, z lovecké brašny a loveckého rohu vyrobeného z jalovcového dřeva. K honu užívá pouze loveckých psů, jež pocházejí z tak silného a chrabrého plemene, že jsou schopni zaútočit na vlky, či dokonce na medvědy. Mastiffové, které